

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 2, p. 291-303, April 2012

TARİHİ ROMANDA ZAMAN MESELESİ *HISTORICAL NOVELS AND THE QUESTION TIME*

Yrd. Doç. Dr. Ramazan TOPDEMİR

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Abstract

One of the most important elements of the novel is time. When a novel is not the unimaginable. Historical novels of our time, more especially the concept of the novel is a kind of come to the fore. A historic event when the element is not possible to separate reviews. Historical novels to write, time has been put forward to the value given. With this interest in writing historical novels of the past behind you is a fact that the concept of the yacht. Therefore, to work on a novel gain qualifications that time easily the most important elements can say. This study, we both historical novels and novels of the time, the concept of development in our literature review we try to.

Keywords: Novel, Time, History, Literature Turkey.

Öz

Romanın en önemli öğelerinden birisi zamandır. Zamanın olmadığı bir roman düşünülemez. Özellikle tarihî romanlar zaman kavramının daha çok ön plâna çıktığı roman türüdür. Bir tarihî olayı, zaman unsurundan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Tarihî roman yazılmakla, zamana değer verildiği ortaya konmuş olmaktadır. Yani tarihî romanı yazmakla maziye gösterilen bu ilginin arkasında, zaman kavramının da yattığı bir gerçektir. Bu yüzden bir esere tarihî roman vasfını kazandıran en önemli unsurun zaman olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu çalışmamızda hem romandaki zaman kavramını hem de tarihsel romanların edebiyatımızdaki gelişimini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Roman, Zaman, Tarih, Türk Edebiyatı.

Giriş:

Tarihî romanlar, edebiyatımızın vazgeçilmez türlerindedir. Bu çalışmamızda geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran tarihsel romanların yapısını ve serüvenini işlemeye çalışacağız. Romanın olmazsa olmaz şartlarından birisi zamandır. Zamanın olmadığı bir roman düşünülemez. Mutlaka romanlarda bir zaman vardır. Bu durum, başlangıçtan bugüne bütün romanlar için geçerlidir. Hatta günümüzün post modern roman anlayışı da bu hükmü tamamen ortadan kaldıramamış değildir.

1) Avrupa’da ve Bizde Tarihî Roman

Tarihî romanların batıda yayınlanması, Fransız ihtilâlinin hemen ardından başlar. Arka arkaya yazılan tarihî romanlar, halkta millî uyanışın, birlik ve beraberliğin oluşumunda etkili olur. “İskoçyalı romancı Walter Scott (1771- 1832), batıda tarihî romanın ilk temsilcisi kabul edilmiştir. Onun tanınmış romanı Waverley’in yayınlanış tarihi 1814’tür. Bu romanda yazar imzasını kullanmamıştır. Daha sonra da yayınladığı *Guy Mannering* adlı romanın başına da ismi yerine Waverley’in yazarı demiştir. Walter Scott, tarihî simaları canlandırmak ve sürükleyici maceralar nakletmekle kalmamış, denilebilir ki Ortaçağ tarihini en ince noktalarına kadar teşkil etmiş, feodalite hayatının ve Haçlı Seferleri’nin felsefesini yapmış, estetiğini çizmiştir. Victor Hugo’nun (1802-1852) *Notram de Pari* adlı romanı tarihî romanların en önemlilerindedir.

Bizde tarihî romanın gelişimi şu şekilde başlar: Tanzimat hareketleriyle birlikte sosyal ve siyasal alanda olduğu gibi edebiyat ve sanat alanında da gelişmeler ortaya çıkmaya başlar. Türk edebiyatında tarihî romanın ilk örneklerini Ahmet Mithat Efendi ile Namık Kemal vermiştir. Ahmet Mithat Efendi 1871 yılında ‘*Yeniçeriler*’ adıyla ilk tarihî roman örneğini verir. Namık Kemal de 1880 de ‘*Cezmi*’ adlı romanında Osmanlı tarihini işlemiştir. XVI. yüzyılda, III. Murad zamanında geçen kimi olayları anlatan roman iki cilt olarak planlanmış ancak romanın birinci cildi yazılmıştır. Bu ciltte ise Cezmi’nin değil daha çok Kırım Hanı Adil Giray’ın başından geçen olaylar anlatılmıştır. Namık Kemal Cezmi romanında anlattığı olayların sayfa numaralarıyla birlikte, dipnotlarda göstermiştir. Roman bir tarih kitabı izlenimi vermiştir. Tarihî olayları olduğu gibi anlatan yazar, olayların akışına hiçbir katkısı olmayan şiir üzerindeki düşüncelerini anlatır, sonra yine asıl konuya döner.

Namık Kemal’den sonra gelen bazı yazarlar da tarihsel olayları konu edinen romanlar yazmışlardır. Mesela Reşat Ekrem Koçu’nun Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Kösem Sultan romanları daha çok biyografya kitaplarıdır. Turhan Tan’ın Cem Sultan, Hürrem Sultan, Feridun Fazıl Tülbentçi’nin Cem Sultan, Turgut Reis romanları bulunmaktadır.

Tarihî romanların gerekliliği hakkındaki değerlendirmeler de oldukça önemlidir. Edebiyatımızda Kemal Tahir, Atilla İlhan, İlhan Selçuk, Hasan İzzettin Dinamo, Reşat Ekrem Koçu, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Emine Işınsoy, Mustafa Necati Sepetçioğlu, Tarık Buğra ve birçok isim tarihî alanda romanlar vermişlerdir.

Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun *Malkoçoğlu* romanı ve Kemal Tahir’in *Devlet Ana* romanı da tarihî konuları ağırlıklı olarak ele almaktadır. Bizde asıl tezli roman Kemal Tahir’in *Devlet Ana* romanı ile başlar. Romanda Osmanlı devletinin kuruluşu, tarihi gerçeklere pek fazla aykırı düşmeden ele alınır. Romanın en belirgin özelliği kılıç ile kitabın bir arada işlenmesidir. *Devlet Ana* romanından sonra *Ak Topraklar* ile Kilit romanın da ise Türklerin Anadolu’ya yerleşme mücadelesi anlatılır. Bu tür romanların en önemli faydası; okuyucuya tarih bilincinin verilmesidir.

2)Roman ve Zaman:

Zaman hakkında birçok tanımlar yapılır bu tanımlardan birkaçı şöyledir: Bir olay, belli bir zamanda cereyan eder (vak'a zamanı), bu olay, belirli bir süre sonra romancı tarafından öğrenilir/duyulur, yine aynı olay, belli bir zamanda kaleme alınır (anlatma zamanı) ve yine belli bir sürede (anlatım süresi) sunulur, anlatılır.

Bir roman için üç türlü zamandan bahsedilebilir:

Maceranın kendi zamanı,

Yazıya geçirme zamanı,

Okuma zamanı.

Roman konusunda üzerinde durulması gereken bir nokta da olayın anlatılma süresidir. Bir romanda olaylar, yıl, ay, gün, saat ölçüleriyle anlatıldığı gibi, "dün", ertesi gün", birkaç gün", "o gün", "bir gün"... gibi belirsizlik arz eden işaretlerle de sunulur. Bir yazardan olayları mutlaka kronolojik sıraya göre anlatması beklenmemelidir.

Ayrıca romanın zamanında kopmalar, geri dönüşler, ileri fırlamalar ve aynı zaman diliminin değişik şekillerde tekrarı gibi hususlar da görülebilir. Bunlar bakış açısı ve anlatıcıyla birlikte ele alındığında daha iyi değerlendirilir. Çünkü bütün bunlar anlatıcının nakledilen vak'a zinciriyle münasebetinden kaynaklanır. O, nakletmek veya okuyucunun muhayyilesinde canlandırmak istediği vak'adan bir seçme yapar. Bu seçim, umumiyetle anlatılmayan kısımları sezdirecek tarzda gerçekleştirilir.

Olayların yazar tarafından sunulması sırasında kronolojik sıraya uyup uymama zorunluluğu aranmaz, aranmamalıdır. Sunuş sırasında yazar, şimdiki zaman kipini kullandığı gibi, geçmiş zaman kipini de kullanabilir. Hatta bir yazar geçmiş-şimdi- gelecek kiplerine aynı metin düzeyinde yer verebilir. Bu durum, yazarın bakış açısıyla, olayları yorumlayışıyla, hatta olayların seyriyle bağlantılıdır.

Görüldüğü gibi zaman ögesi her hâlükârda romanda önemli bir işleve sahiptir. Zaman, eserin kuruluşunda rol oynayan temel elemanlardan biridir. Her roman yazılışından itibaren zamanın buyruğu altındadır. Çünkü roman olayların zaman sırasına göre anlatılmasıdır.

Tarihî romanlar zaman kavramının daha çok ön plâna çıktığı roman türüdür. Bir tarihî olayı zaman unsurundan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Tarihî roman yazılmakla, bizzat zamana değer verildiği ortaya konmuş oluyor. Yani tarihî romanı yazmakla maziye gösterilen bu ilginin arkasında, zaman kavramının da yattığı aşikârdır. Bu yüzden bir esere tarihî roman vasfını kazandıran en önemli unsurun zaman olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada zaman derken hâl içinde yaşanılan değil, kendi içinde kapalı olan ve geride kalmış bir andan bahsetmekteyiz. Bu geride kalmış an, tarihî romanı diğer romanlardan ayırt etmemizi sağlamaktadır. Zaman hakkında bu bilgileri verdikten sonra tarihî romanlarda zaman meselesine geçebiliriz.

3)Tarihî Romanın İçeriği ve Önemi:

Tarihî roman, okuyucuya tarih şuurunu vermelidir. Tarihî bilgi durağandır, geçmişe doğru bir bakıştır. Gelecek hakkında daha iyi hükümler vermek için, tarihe bakmakta yarar vardır. Bu durumda yine yorum meselesi ortaya çıkıyor. Tarihi yorumlamak, tarih şuurunu demektir. Bu aynı zamanda millî bilinç meselesidir. Bu yüzden; ‘tarihî’ roman, daha çok milliyetçiliğin, millî devlet ve millî gelecek düşüncesinin güçlendiği dönemlerin ürünleridir.

Milletleri, zaman zaman içine düştükleri toplu bunalım dönemlerinde tarihe sığınmalarında başlıca iki realiteyle karşılaşılıyor. Birincisi kendi tarihinin soylu, şanlı günlerini hatırlayarak düşünce yoluyla da olsa kendini o yücelik arasında sanabilmektir. İkincisi de tarihten, gerçekten, bir güç alabilmek, bu gücü sağlıklı bir metotla yaşadığı güne getirmek ve özel uygulamaya zemin hazırlamak şeklinde görünendir.

Tarihî romanlar, zaman kavramının daha çok ön plâna çıktığı roman türüdür. Bir tarihî olayı zaman unsurundan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Tarihî roman yazılmakla, bizzat zamana değer verildiği ortaya konmuş oluyor. Yani tarihî romanı yazmakla maziye gösterilen bu ilginin arkasında, zaman kavramının da yattığı aşikârdır. Bu yüzden bir esere tarihî roman vasfını kazandıran en önemli unsurun zaman olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada zaman derken hâl içinde yaşanan değil, kendi içinde kapalı olan ve geride kalmış bir andan bahsetmekteyiz. Bu geride kalmış an, tarihî romanı diğer romanlardan ayırt etmemizi sağlamaktadır.

Son olarak romanlardaki zaman meselesine geçmeden önce Bir romanın tarihî kabul edilip edilmeme konusuna da da iki problem bulunmaktadır. Bu konudaki ilk problem, romanın tarihî hüviyete bürünmesi için anlatma zamanıyla vak’a zamanı arasındaki farkın kaç yıl olup olmadığı ile ilgilidir. Yani romandaki hikâyenin zamanı, yazma zamanından kaç yıl geriye giderse eser tarihî roman sayılabilir?

İkinci problem ise iki zamanlı romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Hâl ve mazinin iki farklı kısımda ele alındığı veya iç içe geçtiği hikâyeler tarihî roman kabul edilmeli midir?

Bu konu üzerine birçok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar tarihî romanda zaman mesafesinin niceliğine ilişkin bir uzlaşmanın mevcut olmadığını söylemektedir.

Bazı araştırmacılar, her romanın zamanla tarihî hüviyete bürünebileceğini söylemişlerdir. Aktüel bir romanın tarihî mahiyet kazanması için eserin illâki tarihî bir devreyi konu alması şart değildir. Hadiseleri fertler bazında gelişen ve çağı için hiçbir tarihî özellik göstermeyen herhangi bir eser bile zamanla tarihî nitelik kazanabilir. Bu görüşe göre her roman, tarihî roman sayılabilir. Her roman zamanla tarihî romana dönüşebileceği gibi, bazı romanlar tanık oldukları olayları anlattıkları hâlde daha başlangıçtan itibaren tarihî roman niteliğine bürünebilir.

Bu konuda asıl problem, anlatma zamanıyla vak’a zamanı arasındaki farkın belirlenmesinde yatmaktadır. Bir eserin tarihî roman sayılıp sayılmaması, daha çok yakın çağı konu alan romanların tasnifinde problem teşkil etmektedir.

Bütün bu söylediklerimiz çeşitli tarihî roman tariflerini ortaya çıkarmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: “Yazarı tarafından gözlemlenememiş bir devri tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlara tarihî roman adı verilir.” “Tarihi sadece bir çerçeve olarak alan fakat bu çerçeve içinde yazarın icat ettiği kahramanları yaşatan bir eser tarihî roman sayılabilir.” “Eğer yazar gözlemleyemediği bir zamanı konu olarak seçerse eseri tarihî romandır.” “İşlenen vak’anın hâlde devam etmesi yerine başlangıç ve sonucu gözlenebilen zamandan öteye dayanmasıdır.” “Yazarın yaşadığı veya kendi çocukluk döneminin

arkasında kalan devir gözlemleyemediği / şahidi olmadığı dönem diye çizdiği sınır, bir bakıma yazarın doğmadan önceki yılları olarak da algılanabilir. Buna göre bir yazar, romanına konu olarak doğmadan önceki yılları (yazarın yaşamadığı yılları) seçerse o eser zaman bakımından tarihî roman sayılabilir.”

Zaman konusunu hareket noktası olarak belirleyen tarihî romanda, kozmik zaman unsurlarının (gece, gündüz, akşam, sabah, ay, güneş vb.) göz ardı edilmesi düşünülemez. Hemen hemen bütün romanlarda az veya çok kullanılan bu unsurlar zamanı işaret etmenin ötesinde fonksiyonlara sahiptirler. Gizli ve karanlık işlerin yapılması için gece vaktinin seçildiğini görürüz. Zaman kavramının bir diğer boyutu da onun yaşanılan hayatla ilgisidir. Tarihî romanlarda ele alınan olayın geçtiği dönemde toplumun sahip olduğu, bir kısmı sonra da devam eden hatta günümüze uzanan örf ve âdetler, davranış biçimleri, inançlar vb. hususlar zamanla bağlantıları olmaları açısından önemlidir. Örneğin savaşa girerken uğurlu gün olarak Cuma gününün tercih edilmesi toplum içindeki genel kabul ve davranışların romancı tarafından esere taşınması olarak düşünülebilir. Romancı çoğu kere tarihî metinlerden, ansiklopedik bilgilerden faydalanarak eserini tarihî bir zemine oturtmak kaygısındadır.

4)Tarihî Romanın Özellikleri ve Zaman Öğeleri:

Tarih, insanların yaptığı tarihsel olayları belgelere dayanarak ortaya koyar. Tarih bir bilimdir. Roman ise bir edebiyat türüdür. Tarihte belgeler, bulgular esastır. Romanda olaylar tarihsel olarak anlatılmaz. Tarihsel romanların amacı, geçmişte olup bitenleri öğretmek değildir. Tarihî romanlardaki amaç ise geçmiş zamanlarda yaşananları bir sanat eseri halinde anlatmaktır. Roman, tarihî anlatırken, olayların insan üzerindeki etkileriyle birlikte anlatır. Zaferler sanat ile taçlanıp sanat ile değer kazanır. Eğer milletlerin kazandığı başarılar, resme şiire konu olmuyor ise kılıcın zaferi unutulmaya mahkumdur. Ancak kalemin, sanatın eseri unutulmaz.

Tarihî romanlar incelenirken ilk olarak romandaki olay zamanı ele alınır.. Çünkü tarihî romanı belirleyen temel öğe zamandır. Önce romanlardaki vak'a zamanını belirleyip bu zamanın kronolojik bir şekilde devam edip etmediği hususu üzerinde durmak gerekir. Zamanın başka bir öğesi olan kozmik zamanı incelerken; yıl, mevsim, ay, hafta, gün, gece vb. öğelerin kullanım biçimi ortaya konulur.

Romanları sosyal zaman açısından değerlendirirken ele alınması gereken hususlar şöyledir: Sosyal zaman olarak; yaşam şekli, inançlar, gelenek ve görenekler, düğünler, eğlence şekilleri, alışkanlıklar, yeme içme kültürü, giyim tarzı, yarışmalar, törenler, unvan ve ad verme gibi sosyal yaşamın öğeleri ele alınır.

Tarihî romanlarda bulunması gereken önemli özellikleri değerlendiren Fethi Gözler konuyu farklı bir şekilde işler: “-Romancı, tarihi kişileri olduğundan daha değişik gösterebilir.-Tarihî kişileri karakter yönünden düşündüğü gibi göstermek serbestisine sahiptir.-Romanı bazı hayali kişilerle süsleyebilir.-Romancı yazacağı devrin sosyal durumunu ve halkın âdet ve ananesini iyice tetkik etmiş olmalıdır. Ayrıca kişileri devrin elbiseleri ile sahneye çıkarmak mecburiyeti vardır.

-Devrin hukuk ve terbiye kurallarını, o çağdaki medeniyetin hangi seviyede bulunduğunu bilmeden tarihî roman yazmak hayalidir.”

Tarihte zorlu mücadelelerle kazandığımız başarıların sanata geçmiş olması konusunda yoksul sayılırız. Tarihimizin görkemli havasını bilen ve yaşayan Yahya Kemal, Türk sanatının tarihimizi anlatmada yetersiz kaldığını şöyle dile getirir:

“Roma’nın şarkını fethettiğin andan sonra,
Yüce dağlar gibidir gördüğün iş Türk oğlu!

.....

Şi’ire aksettirebilseydin eğer, dinlerdin.
Yüz fetih şi’ri okudukça çelik tellerden.
Resme aksettirebilseydin eğer ömrünce,
Ebedî cedleri karşında görürdün canlı
Gönlüm isterdi ki mâzini dirilten san’at
Sana tarihini her lâhza hayâl ettirsin” .

Ahmet Kabaklı “Mazini Dirilten San’at adlı makalesinde konu ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur: Yalnız “Roma’nın şarkını” yani İstanbul’u fethettiğimiz günden beri değil tâ Alparslan’dan ve ondan önceki tarih destan devirlerden beri zaferlerimiz, yıkımlarımız ve maceramız resme, taşa, şiire, destana, romana aksetmeliydi. Şairimizin “mâzini dirilten san’at” dediği geçmişi ve zaferleri anmak, anıtlıştırmak bize Tanzimat’la Batı’dan geliyor

Tarihî bir romanı sanat eseri olarak değerli kılan, tarihî kaynak ve gerçeklere uygun olmaktan ziyade, kendi içinde bir dünya teşkil etmesidir. Romancı kelimelerle bir dünya hayali yaratan insandır. Tarih kitaplarında içinde yaşanılan dünyaya ait bazı unsurlar bulunur. Ancak sanat eserinde hayalî de olsa bizde gerçeklik izlenimi oluşturan bir şey yoktur. Tarih kitapları ile tarihî romanlar arasındaki en belirgin farkı Mehmet Kaplan şöyle değerlendirir:

“Tarihsel romanların anlattığı olayları tarih kitapları anlatmaz. Bilimsel özelliği olan kitaplar, kişilerin özel hayatından söz etmez. Ancak romancı tarihsel olaylara kendi sanatsal becerisini de ekler. Buna rağmen tarihî bir roman okurken, olayları sürükleyen kahramanların romancı tarafından oluşturulduğunu bilesek bile yine de onların gerçekte yaşamışlar gibi bizi etkilediklerini görürüz.” *Yazar, tarihsel bilgileri edebî öğelerle şekillendirip okuyucuya sunmaktadır. Okuyucu, tarihî roman kahramanı ile kendi arasında bir bütünlük kurma imkânına sahip olmaktadır.*

II.Konu ile İlgili Örnek Bir Roman İncelemesi

REŞAD EKREM KOÇU’NUN KÖSEM SULTAN ROMANINDA ZAMAN UNSURU

Kösem Sultan romanı, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan olayları işlemesi açısından önemlidir. Romanda Kösem Sultan’ın yaşadığı zamanı işlemek amacı ile bu çalışmayı yaptık. Zamanı işlerken sosyal, vak’a ve kronolojik zaman öğeleri örneklerle ele alındı. Tarihimize yön veren şahsiyetlerin, dönemlerinde üstlendikleri rolleri, inceleyip gelecek kuşaklara aktarmak açısından Kösem Sultan romanı ibret verici mesajlarla doludur.

Bu çalışmamızın amacı Kösem Sultan’ın tarihsel rolünü romanın zaman unsurları içinde işleyip, bu dönemin sosyal, kültürel, siyasal yapısını koymaktır. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durum bir romancının kalemiyle ortaya konuldu.

Reşad Ekrem Koçu, sağlam bir Osmanlı devri Türk tarihi formasyonu görmüş, tarihin bilinen tarafını iyice kavramış fakat bununla beraber edebiyatçı tarafı olan yazardı. Bunun için tarihi kuruluştan çıkararak zevkle okunan bir anlatım haline getirmesini bilen, tarif ve tasvirlerinde gerçekleri titizlikle göz önünde tutmuştur. Bir tarihi şahsiyeti canlı bir varlık olarak romanlaştırmıştır. Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Kösem Sultan'ı yazdı.

Önce romanlardaki vak'a zamanını belirleyip bu zamanın kronolojik bir şekilde devam edip etmediği hususu üzerinde duracağız.

Zamanın başka bir ögesi olan kozmik zamanı incelerken; yıl, mevsim, ay, hafta, gün, gece vb. öğelerin kullanım biçimini ortaya koyacağız.

Romanları sosyal zaman açısından değerlendirirken işlenen dönemin siyasi yönlerini, sosyal yaşamın belirgin özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Sosyal zaman olarak; yaşam şekli, inançlar, gelenek ve görenekler, düğünler, eğlence şekilleri, alışkanlıklar, yeme içme kültürü, giyim tarzı, yarışmalar, törenler, unvan ve ad verme gibi sosyal yaşamın öğelerini değerlendireceğiz. Romanı zaman açısından incelerken öncelikle romanlardaki vak'a zamanlarının tespitine çalışılmıştır. Vak'a zamanının tespitinde zamanın kronolojik seyri, zaman üzerinde atlamalar, geriye dönüşler, aksamalar gibi teknik özellikler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca romanlar, kozmik zaman, sosyal zaman açılarından ele alınmıştır. Kozmik zamanda; mevsim, ay, gün, gündüz, gece gibi öğelerin işleyiş tarzı verilir. Sosyal zaman olarak romanlarda geçmişe ait; dünya görüşü, inançlar, töreler, gelenek ve görenekler, eğlenceler, yarışmalar, cirit oyunları, şöenler, merasimler, yemek kültürü, giyim kuşam, kısacası maddî ve manevî çeşitli kültür unsurları üzerinde durduk.

I. Kösem Sultan Romanında Zaman

Kösem Sultan romanında Sultan I. Ahmet'in eşi olan Kösem Sultan'ın devlet idaresine yönlendirmesi sırasında cereyan eden hadiseler konu edilir. Romanın başından sonuna kadar Kösem Sultan'ın, cereyan eden her olayda dolaylı ya da dolaysız etkisinin olduğunu sıkça ifade eder. Romana adı verilen Kösem Sultan'ı zeki, gelişmelere ayak uyduran cesur bir valide olarak tanıtır.

Yazar, Sultan Ahmet'i ve IV. Murad'ı, icraatları ile överken Sultan I. Mustafa'yı deli olarak nitelendirerek; Yazar, Sultan I. Mustafa'nın uzun süre hapistede kalmasından dolayı şuurunu kayıp ettiği öne sürer. Valide Kösem Sultan, oğlunun tahtta kalmasını sağlamak için, güvendiği adamlardan Kılıçbaşısı Mustafa'yı devlet işlerinde yetkili kılar.

Sultan I. Mustafa'nın, padişahlık geleneği olarak kılıç kuşanma merasimi yapılırken halkı selâmlaması için tören düzenlenir. Kösem Sultan, oğlunun deli olduğunu halktan gizlemek amacı ile tören programını güvendiği adamları ile düzenler: "..... Valide sultan o gün birkaç defa heyecanından bayıldı, ayıldı. Gitmesi kolaydı kayıkla. Ama atla dönme!.. Camide kılıç kuşanma! Türbe ziyareti! ... Sultan Mustafa'dan sahnelerin ciddiyetine aykırı bir hareket beklenebilirdi. Kızlarağası valide sultana bir ümit verdi: 'Sırtına çok büyük bir kürk giydiririz. Elleri kürkün içinde kalır. Kaymakam paşa ile ben kollarına gireriz.' Dedi.

Ya sonra? At üstünde Eyüp'ten ta Edirnekapı'ya gelecek, şehre girdikten sonra da büyük şehri bir ucundan öbür ucuna kadar dolaşacaktı! Kıldan ince, kılıçtan keskin ince bir yol, Sırat Köprüsü gibi.

Kızlarağası ona da çare buldu. Padişahın atının etrafı, o zamana kadar görülmemiş şekilde sancaklarla çevrildi; sancaklar hem bir haşmet gösterisi olacaktı, hem mecnunu halkın gözünden gizleyecekti.

Sultan Mustafa at üzerinde durabilecek adam değildi, padişahı iki yanından sadık bendeleri tutup destekleyecekti, mecnun bağıracak olursa, yine o sadık bendeleri bir ağızdan ve var sesleriyle tekbir getireceklerdi. O müşkül gün de böylece atlatıldı ve Kızlarağası Mustafa Ağa, validenin tam güveninin kazandı. “ (s.164, 165)

Yazar, romanda Kösem Sultan'ı yeteneği ve zekası ile överek anlatır. Cariye olarak geldiği sarayda valideliğe kadar yükselen Kösem Sultan, sarayda dönen entrikaları da ortadan kaldırır. Kocası Sultan Ahmed'in vefat etmesi ile beraber sorumluluğu giderek artar. Kösem Sultan çocuklarının padişahlığı esnasında onları tehlikelerden korumak için her türlü fedakarlığa katlanır. Oğlu Sultan Murad için yeniçerilerin ayaklanmaları karşısında Kösem Sultan'ın tavrını yazar şöyle ifade eder: “ Ne yapacaktı Kösem Sultan? Rivayet edilir ki, oğlunun tahtı yolunda canını feda etmeye karar vermişti. Saray kapısında ihtilâlcı sipahileri ve onların peşine takılan yeniçerileri tek başına kendisi karşılayacaktı; silâhsız, güzel, metin ve cesur bir kadın, ölümü göze almış bir ana: ‘ Çiğneyin cesedimi, öyle geçin.. Bunu yapamazsanız, gidin defolun, dağılın!’ diye bağıracaktı.” (s. 231)

Osmanlı Devleti'nin bu son dönemlerinde ayaklanmalar sıkça görülür. Devletin, gidişatını belirleyen Yeniçeri ayaklanmalarında, isyancıların istekleri bitmek bilmez. Her olaydan sonra yeni dayatmalarda bulunulur. Konu ile ilgili olarak en ibret verici olay şöyle gelişir:

Sultan Murad'ın veziri olan Hafız Paşa'nın, zorba yeniçeriler tarafından padişahın gözü önünde öldürülür. Osmanlıya yıllarca hizmet etmiş, değerli vezirlerin öldürülmesini yazar eleştirirken, Hafız Paşa'nın onurlu davranışını da takdir eder: “ Hafız Paşa kapı ağzından görününce ihtilâlcı kalabalığında bir dalgalanma olmuştu. Hafız Paşa, kendisine şaşkın bakan genç padişahın eteğini öptü: ‘ Padişahım, benim için gam yeme, dedi. Senin yolunda canımı vermek benim için saadettir.. Ancak senden rica ederim beni idam ettirme, bırak beni şu ahlâksız zalimler öldürsün, onların elinde şehit olayım.... Sonra lütfen naaşımı Üsküdar'da defnettir, geride kalan yetimlerimi de unutma.. Onları Allah'a, sonra sana emanet ederim!’

Dindar, ilim ve marifet sahibi adamdı. Ruhun emanetullah olduğunu, insanın onu koruma yolunda gücünün yettiği kadar çalışmasının vacip olduğunu bilenlerdendi. Padişahın cevap beklemedi. Bir besmele çekti, padişahın muhafızlarının arasından geçerek meydana çıktı.” (s. 237)

2. Kösem Sultan Romanında Zaman Unsurları

Kösem Sultan romanı ile ilgili bu ön bilgilerden sonra romandaki zaman unsurlarını üç aşamalı olarak inceledik. Yani romanı kozmik zaman, kronolojik zaman ve sosyal zaman olarak inceledik.

Romandaki **vak'a zamanına** bu zamanın düzenli ilerleyip ilerlemediğine, romanda geri dönüşlerin yapıp yapılmadığına baktık.

Romandaki **kozmik zamanı** değerlendirirken romanda kullanılan gece, gündüz, yaz, kış gibi kozmik zaman unsurlarına dikkat çektik.

Romandaki **sosyal zamanı** değerlendirirken de romanlarda geçen gelenek, görenek, giyim, kuşam, yemek, yaşam tarzları, devrin önemli dönüm noktası teşkil edebilecek siyasi veya sosyal olaylar gibi unsurlar üzerinde durduk.

3. Vak'a Zamanı

Sultan Ahmet, Kösem Sultan ile 1604 tarihinde muhteşem bir törenle evlenir. Kösem Sultan Üçüncü Mehmed döneminde Bosna beylerbeyi tarafından saraya gönderilir. Kimin nesi olduğu pek bilinmez. Bosnalı bir Hırvat kızı ya da Rum kızı olduğu söylenir.

Kösem Sultan, farklı bir dünyaya ayak uydurmaya çalışır. Cihan hükümdarının eşi olduğu için, büyük bir güce sahip olur. Bu durumu iyi fark eden Kösem Sultan güzelliğinin yanında, zekâsını da kullanmaya başlayarak, etrafındakilerin sevgisini kazanır.

Sultan Ahmet'in annesi Handan Vâlîde vefat edince, Kösem Sultan sarayın en güçlü kadını olur. Eşi ile iyi geçinen sultan 1605 tarihinde bir kız çocuğu doğurur. Aradan geçen yıllar içinde üç erkek çocuk daha doğuran Kösem Sultan, devlet idaresine de el atar.

Sultan Ahmed'ten sonra, Kösem Sultan'ın üvey oğlu Osman sultan olur. Kösem Sultan, Osman'ı devirmek amaca ile vezirlerle iş birliği yapar. Sarayda vezirlerin kurduğu bir komplo ile Osman tahttan indirilir. Kösem Sultan yedi yaşındaki oğlu Murad'ı tahta çıkartılır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin en yetkili ismi Kösem Sultan olur.

IV. Murad olarak anılan padişah büyüünce, yetkileri eline alarak, memleketti katı kurallar ülkesi hâline getirir. Başta Bağdat ve Revan olmak üzere birçok seferlere katılır. Sayısız ayaklanmaları bastırarak ülkenin güvenliğini sağlar. Aradan geçen yıllar Sultan Murad'ı hasta yatağına düşürür. Uzun bir hastalık döneminden sonra 1640 tarihinde vefat eder.

Geriye dönüşler, roman zaman kahramanının geçmişe dönmesi ile işlenir: "**Kösem Sultan**, yıllar sonra çocukluk aşkı Derviş Ali ile bahçede karşılaşır. Derviş Ali yıllar sonra saraya gelerek bahçıvanlık yapmaya başlar. Kösem Sultan bir gezi esnasında çocukluk aşkı Derviş Ali ile bahçede karşılaşır. Yanındakilere Derviş Ali'yi tanıdığını fark ettirmez. Karşılaşma anında her ikisinin gözlerinin önünde geçmiş yıllar bir şerit gibi geçer: Balıkçılar, adalar, kayıklar, bağ evleri... Kösem Sultan kendini toparladıktan sonra; Derviş Ali'ye sorar: 'Sen kimsin? İkisi de heyecan içinde konuşular: 'Bahçende bahçıvan kullarındanım.. 'Adın nedir? 'Bana Derviş Ali derler sultanım'.. Adam gözleri yaşlı konuşuyordu. ' Ne zamandan beri bahçemdesin?' On beş yıldan beri bahçendeyim sultanım.' 'Ya şimdi niçin ağlarsın Derviş Ali?' Bahçıvan hemen cevap vermedi, azıcık düşündü: 'Sultanım..dedi. Leylâsından vazgeçmiş Mevlâsını bulmuş aşık bir kulum. Senin şan ve saltanatın yolunda ölümü özler sadık bir bendenin, ayağının bastığı topraklara yüzümü gözümü sürer yaşarım.'" (s.159)

Kösem Sultan, sahip olduğu maddi değerlerin kendisini huzurlu etmediğini görür. Muhteşem saraylarda yalnızlaşan Kösem Sultan çocukluk aşkı Ali ile geçirdiği güzel günleri unutamaz. Yeterli sevgiyi alamayan Kösem teselliye geçmiş günlere dönmekte bulur: Çocukluk aşkı yamak Ali'yi yıllar önce görmüştü. Beraber kayıklara binerek balık tutmaya giderlerdi. Adada beraber oldukları anları hiç unutamıyordu. Sanki Ali her yanındaydı. Kösem Sultan düşüncelere daldıkça dalyordu. Basit bir kadın, fakat bir erkek tarafından sevilen bir kadın olarak mutlu olmayacak mıydı? Ya şimdi on altı yıldan beri yalnız yattığı yatakla baş başaydı. Mücevherleri, altınları vardı ama yüreği, gönlü huzurlu değildi. Çocukluk aşkı Ali her gece gözlerinin önünden geçiyordu. (s.266)

3.1. Kozmik Zaman

Zaman konusunu hareket noktası olarak belirleyen romanda, kozmik zaman unsurlarının (gece, gündüz, akşam, sabah, ay, güneş vb.) göz ardı edilmesi düşünülemez.

Hemen hemen bütün romanlarda az veya çok kullanılan bu unsurlar zamanı işaret etmenin ötesinde fonksiyonlara sahiptirler. Gizli ve karanlık işlerin yapılması için gece vaktinin seçildiğini görürüz. Romanda kozmik zaman geniş bir şekilde verilmez. Sadece mevsim, yıl ,ay ve gün adları işlenmiştir:

“ 15 Mayıs 1622 Çarşamba günü”(169) “ Recep ayının yedinci günüydü.” (s179)
 “ Eylül ayının ilk Pazar günü” (s.225) “Ocak ayının son haftasına girilmişti.” (s.278) “
 Ağustosun yirmi altıncü günü olmuştu.” (s.356) “ mart ayının yirmi sekizine rastlayan bir
 Cuma günüydü.” (s.370)

3.2. Sosyal Zaman

Romanları sosyal zaman açısından değerlendirirken işlenen dönemin siyasi yönlerini, sosyal yaşamın belirgin özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Sosyal zaman olarak; yaşam şekli, inançlar, gelenek ve görenekler, düğünler, eğlence şekilleri, alışkanlıklar, yeme içme kültürü, giyim tarzı, yarışmalar, törenler, unvan ve ad verme gibi sosyal yaşamın öğelerini ele alınadı. Tarihî romanlarda ele alınan olayın geçtiği dönemde toplumun sahip olduğu, bir kısmı sonra da devam eden hatta günümüze uzanan örf ve âdetler, davranış biçimleri, inançlar vb. hususlar zamanla bağlantıları olmaları açısından önemlidir. Örneğin savaşa girerken uğurlu gün olarak Cuma gününün tercih edilmesi toplum içindeki genel kabul ve davranışların romancı tarafından esere taşınması olarak düşünülebilir.

Sosyal zaman olarak, Osmanlı sarayına gelin gelenler, belli bir eğitim alırlardı. Sultan Ahmet, Hatice ile evlenir. Haticeye yeni bir isim verilir, nezaket ve görgü kurallarının öğretilmesi için özel olarak yetiştirilir. Mahpeyker adını alan Hatice sarayın gelenek ve göreneklerini kısa zamanda öğrenir:

“...Hatice'nin nikâhı kocasının padişahlığının üçüncü günü, Şeyhülislam Mustafa Efendi tarafından kıyılmıştı. Zıfaf da sünnetten sonraya ertelenmişti. Nikâh ile zıfaf arasında bir buçuk ay kadar zaman geçti. O zaman içinde küçük geline evvela saray geleneğince yeni bir isim verildi., adını valide sultan koydu, ‘Mahpeyker’ dedi, Hatice ‘Mahpeyker’

Sonra Mahpeyker'e sarayda kimlere nasıl hitap edeceği, bilhassa kocası padişaha nasıl hitap edeceği ve onunla neler konuşabileceği öğretildi. kendisine sarayda bir daire ayrılacak ve hizmetine biri yaşlıca biri genç iki cariye verilecekti, dairesi dört odalıydı, biri yatak, biri oturma, biri yemek odası, biri de cariyelerin odası; ve yine önemle öğretildi ki bazı geceler kocası padişah gelmeyebilirdi, onun nerede ve kimin yanında yattığı asla sorulamazdı. Mahpeyker'in gardrobu tanzim edildi. Çamaşırları, esvapları, entari ve şalvarları, kürkleri, feraceleri, hotozları, çevreleri, hamam takımları, terlikleri, pabuçları, yelpazeleri...”(s.106,107)

Sarayda atılan topların sayısının birer anlamı bulunmaktaydı: Top sesleri yediyi aştığında hemen kırk bire çıkardı ve o zaman ya bir şehzade yahut bir sultan doğmuş olacaktı. Atılan top sayısı kırk iki ise sultanın öldüğünün haberi idi. Sultan Ahmet'in atılan bu kırk iki top ile öldüğü haber verilmişti. (s.151)

Sosyal zamana örnek teşkil edecek bir husus ta romanda şöyle cereyan eder: Sarayda mübarek emanetler arasında Peygamberimizin çıplak ayağının bir taban izi, nakış vardı. Sultan Ahmet, bir gün kuyumcu başını çağırmış, o ayak nakışının bir kopyasını bir altın plak üstüne çizdirmiş, sonra onu üç parça nadide zümrüt ve yüze yakın elmasla donatmış, bir sorguç şekline koydurtmuştu. Taban nakışının ortasına da, mavi mineden zemin üzerine altınla kendisinin şu katasını yazdırtmıştı:

“N'ola tacım gibi başımda götürsem daim

Kademi resimdir ol Hazreti Şahi Resulün

Güli gülzar nübüvvet o kadem sahibidir

Ahmeda durma yüzün sür kademine o Gür'ün..” (s.160)

Kösem Sultan, halkın içine girerek mağdur insanlara yardımcı olmaya çalışır. Fakirlere, kimsesizlere el uzatarak katkıda bulunur. Yoksul ve kimsesiz gençleri araştırarak onlara sahip çıkar. İşi olmayana iş, eşi olmayana eş bularak sıkıntıda olanlara şefkat elini uzatır. Anlatıcı bu konuyu şu şekilde ifade eder:

“Kösem Sultan, fakir, gelinlik kızların muhteşem hamisi oldu. En sadık yakınlarını büyük İstanbul'un kenar mahallelerine saldı, güzel çirkin, ayırt etmedi, yıllarca usanmadı, yorulmadı, buldurduğu fakir kızları çeyizledi, kısmeti çıkmayan kızlara da oğlan buldurup kendisi evlendirdi. Kendisi de geçim darlığı çeken insanların oturdukları o kenar mahallelerde tebdil-i kıyafet dolaştı. Kaynakları durmadan çoğalan ve gürül gürül akan servetini o yolda selsebil etti.

Sarayın alelade, basit koçularından birine biniyordu. Saraydan bir valide sultan gibi değil, bir daya hatun bir kalfa kadın gibi ayrılıyordu. Yanına da bir harem ağası ile yaşlıca bir kalfa kadın alıyordu. Limon küfü rengindeki feracesi alameti farikasıydı. Kocasının çok sevdiği renk olduğu için. Kösem'in bütün feraceleri o renkteydi. Görenler tanıyordu, ama tanımamazlıktan geliyorlardı, kendisi öyle istediğinden: 'Valide hazretleri tebdil çıkmış.

'Kız çeyizlemeye gider!

'Devletimin şanı bir kadındır.

'Onun gibi valide sultan gelmemiştir, gelmez de.'”(s.268)

IV. Murad, hükümdar olduktan sonra; kapılarını halka açarak onların meselelerini bizzat dinleyerek yerinde çözüm bulur. Kapılar açılınca Babüsaade'ye kadar sarayın birinci ve ikinci avluları halkla dolardı. Çocuklar, gençler, orta yaşlılar, doksanlık ihtiyarlar taleplerini dile getirirlerdi.(s.370)

Sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Tarihî romanlar zaman kavramının daha çok öne çıktığı roman türüdür. Bir tarihî olayı zaman unsurundan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Tarihî roman yazılmakla, bizzat zamana değer verildiği ortaya konmuş oluyor. Yani tarihî romanı yazmakla maziye gösterilen bu ilginin arkasında, zaman kavramının da yattığı aşikârdır. Bu yüzden bir esere tarihî roman vasfını kazandıran en önemli unsurun zaman olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada zaman derken hâl içinde yaşanan değil, kendi içinde kapalı olan ve geride kalmış bir andan bahsetmekteyiz. Bu geride kalmış an, tarihî romanı diğer romanlardan ayırt etmemizi sağlamaktadır.

Kösem Sultan romanında zamanı ele almamız, romanın muhtevası için oldukça önemlidir. Çünkü tarihî romanı belirleyen temel öge zamanıdır.

Kösem Sultan romanının zaman unsurunun incelenmesi iki yönden önemlidir. Birincisi Osmanlı Devleti'nin yapısı, yöneticilerin siyasi hırsları, baş döndüren entrikaları olaylara dayanılarak öğrenilmektedir. İkinci husus olarak ta Osmanlı Devletinin, gelenek ve görenekleri, manevî değerlere gösterilen hassasiyetler, tarihî roman canlılığı ile okuyucuya sunulmuştur. Böylece okuyucu hem sürükleyici bir roman okumuş olacak hem de Türk tarihinin ibret sahnelerini öğrenmiş olacaktır. Bundan dolayı Kösem Sultan romanında zaman

unsuru oldukça önemlidir. Olayın cereyan ettiği zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin bunalımlı günler yaşadığı süreç içinde gerçekleşmektedir. En ümitsiz ve en kritik zamanlarda bile devlet yönetimi ve geleneğinin devam ettiğini görmüş bulunmaktayız.

Kösem Sultan'ın devlet idaresini ele alması, eski Türk geleneklerini bizlere hatırlatmıştır. Bilindiği gibi ilk Türk devletlerinde hükümdarların eşleri de yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Mesela Selçuklu hükümdarı Alparslan devlet işlerinde zaman zaman hanımı Selcen Hatun'a danıştığı bilinmektedir. Kösem Sultan romanındaki zaman unsurları ve cereyan eden olaylar geçmişle geleceği bütünleştirilen vesikalarla doludur.

SONUÇ

Tarihî olayların sanatçı süzgecinden geçerek edebiyat alanında okuyucu ile buluşması önemli bir adımdır. Tarihsel romanların anlattığı olayları tarih kitapları anlatmaz. Bilimsel özelliği olan kitaplar, şahısların yaşamından söz etmez. Ancak romancının önünde tarihten ayrılmamak gibi bir kural yoktur. Tarihî bir roman okurken olayları sürükleyen kahramanların yazar tarafından oluşturulduğunu biliriz. Tarihî romanlarda, tarihe geçmiş olan gerçek kahramanlar olduğu gibi verilmekte ve bunların karakterlerine dokunulmamaktadır. Bunun yanında hayal gücü ile oluşturulan kahramanların başlarından geçenler oldukça geliştirilmelidir. Gerçek kahraman ile yaratma kahramanlar, tarihî romanlarda bütünleşecektir.

Konu ile ilgili olarak bilinmesi gereken en önemli hususu şöyle belirtebiliriz: Sanat kaygısından çok, geniş kitlelere ders vermek, geçmişin muhasebesini yapmak amacıyla tarihî roman yazmak kaygısı ön plandadır. Tarihî romanlarda kuru bir övünme yerine diğer milletlerin de gurur ve onuruyla oynanmadan, tarihte yaşanmış olumlu ve olumsuzlukların iç yüzünü açıklamak gerekir. Tarihî romanı diğer roman türlerinden ayıran en belirgin özellik; geçmişle, bugünle, gelecekle yaratılan kahramanların her an herkesle birlikte yaşadığı akıl almaz ve sonsuz bir serüvendir. Romanın tarihselliği insanın geçmişinden yola çıkmakla kalmaz; en az onun kadar önemli olan kişilerin tarihiyle ya da tarih içindeki kişisel oluşumlarla irtibatlar kurarak, geçmişle gelecek arasında köprü kurar.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Ş, (1991), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, 1991, s.118.
- EYİCE, Semavi, (1975) *Reşat Ekrem Koçu*, Pirelli Dergisi, Sayı: 134, Kasım 1975, s. 56
- GÖZLER, F, (1980), *Tarihî Roman Üzerine Düşünceler*, *Küçük Dergi*, S. 13, s. 141
- KABAKLI, A, (1983) *Mâzini Diriltiren Sanat*", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 183, s. 3
- KAPLAN, M, (1997) *Tarihî Romanlarda Şahıslar Nasıl Konuşturulmalı?* *Türk Edebiyatı*, Sayı: 54, s.7
- KOÇU, Reşad Ekrem, (2002), *Kösem Sultan* , II Cilt, II. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2002,441 s.
- TİMUR, Taner, (1991) *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Alfa yay. İst., s.197
- NACİ F, (1993), "Romancılarımız ve Roman Kişileri", *Hürriyet Gösteri*, Sayı: 27.
- NACİ, F, (1981), *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul.

- OKTAY, A,(1988)“Türk Şiirinde Tarih İlgisi”, Argos, Sayı: 2.
- ÖNERTOY, O, (1984),*Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara.
- ÖRİK, N, S,(1983)*Tarihsel Romanın Hudutları*, Çığır, Yıl: 1, Sayı: 3,s. 12.
- ÖZBARAN, S,“*Tarihçilik Üzerine Bazı Görüşler*”, İst. Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 32, 1977
- ROLAND Bourneur- *Real Quillet, tc. Hüseyin Gümüş,H, (1989), Roman Dünyası ve İncelenmesi*, Ankara, s. 120
- KEMAL TURAL, *Sadık (1987), Zamanın Elinden Tutmak, Ankara, s..228*
- TİMUR, T, (1991) Osmanlı Türk Romanında Tarih, *İstanbul., s.197*
- TEKİN, M, Roman Sanatı-Romanın Unsurları 1, *İstanbul, 2001, s.110–111.*
- UÇMAN, A, (1974), *Romancı Tarih Önünde*, Yeni Sanat Dergisi, Yıl: I, Sayı:7, s.4.